

KÖNYVSZEMLE

Floris Overduin: *Nicander of Colophon's Theriaca: A Literary Commentary* (Mnemosyne Supplements 374). Leiden, Brill Academic Publishers, 2015.

A II. századi tudós költő, kolophóni Nikandros két orvosi tankölteménnyel gazdagította a klasszikus tanító költészet hagyományát. Floris Overduin műve, amely a szerző doktori disszertációjának (Nijmegen, 2010) a javított változata, e két költemény közül a hosszabbiknak a kiadását és a hozzá tartozó kommentárt tartalmazza. Az új *Thériaka*-kommentár egyrészt fontos lépésként értékelhető a hellénisztikus irodalommal foglalkozó kutatás történetében – jól jelzi ugyanis a korszak iránt az utóbbi évtizedekben megfigyelhető egyre növekvő érdeklődést –, másrészt azonban meglepő fordulat a Nikandros-filológiában, hiszen a *Thériaka* Jean-Marie Jacques-féle, mérvadó kiadása a hozzá tartozó fordítással és kommentárral alig több mint egy évtizeddel korábban jelent meg (*J.-M. Jacques: Nicandre, Œuvres. Tome II: Les Thériques. Fragments iologiques antérieurs à Nicandre. Paris 2002*). Overduin kommentárjának létjogosultságát a szerző új megközelítési módja biztosítja: ez egy nyelvi-esztétikai alapú vizsgálat, amelynek az alapvetése az, hogy a tanköltemény legfőbb – mondhatni: egyetlen lényeges – vonását annak nyelvi, formai jellemzői adják. Overduin ily módon „irodalmi kommentárt” (literary commentary) kíván átnyújtani az olvasóknak, követve ezzel azokat a kezdeményezéseket, amelyek a *Thériaka* nyelvi aspektusait vizsgálják,¹ ám egyszersmind ezeknél átfogóbb és rendszerezettebb képet alkotva. Az ezen irodalmi megközelítés érvényét hangsúlyozó hangnem azonban olyannyira áthatja mind a Bevezetőt (amely emiatt a mű legfőbb részének tűnik, 1–143), mind a kommentárrészt (169–538), hogy jogosnak látszik, ha a jelen írásban is főként a Bevezetőben ismertetett elképzeléseket vázoljuk.

A Bevezető első két fejezetében az alapvetés rövid kifejtése és a *Thériaka* modern recepciójára való utalás után (1–4) a szerző a Nikandros kilétével (költő, pap, orvos) és időbeli elhelyezésével kapcsolatos feltételezéseket ismerteti (4–12). A harmadik fejezetben (12–31) műfajelméleti kérdések tárgyalása következik, minthogy a tankölteménynek mind az ókori meghatározása, mind modern kori recepciója problémákba ütközik. A szerző röviden és érthetően tárgyalja ezeket a problémákat, kitérve a műfaj definiálására tett kísérletekre, majd felállít egy saját kritériumrendszert, amelynek a segítségével a műfaji jellemzők könnyebben meghatározhatók. Overduin az olyan, már korábban is megállapított műfaji kritériumok mellett,² mint a tanítói szándék kifejezése (explicit di-

¹ A. Crugnola: La lingua poetica di Nicandro. *Acme* 14 (1961) 119–52; G. Spatafora: Riflessioni sull'arte poetica di Nicandro. *GIF* 57 (2005) 231–62; E. Magnelli: Nicander's Chronology. A Literary Approach. In: *Beyond the Canon*. Eds. M. A. Harder – R. F. Regtuit – G. C. Wakker. Leuven 2006. 185–204.

² K. Volk: The Poetics of Latin Didactic. Lucretius, Vergil, Ovid, Manilius. Oxford 2002. Vö. A. Harder: To Teach or not to Teach? In: *Calliope's Classroom. Studies in Didactic Poetry from Antiquity to the Renaissance*. Eds. M. A. Harder – A. A. McDonald – G. J. Reinink. Leuven 2007. 23–48. Harder csak a tanítói attitűdöt (didactic mode) tartja meghatározónak.

dactic intent) és a költői öntudat hangsúlyozása (poetic self-consciousness), fontosnak tartja kiemelni még a hexametrikus verselésnek, a speciális tárgynak, illetve az instrukatív jellegnek a meghatározó szerepét.

A tanköltemény mibenlétéről szóló fejezet végén Overduin kifejezetten irodalomtörténeti szempontból is vizsgálja a műfajt, bemutatva annak hésiódosi előzményeit, majd hellénisztikus továbbfejlődését. Az utóbbi során a szerző megragadja az alkalmat, hogy röviden, de lényegre törően összefoglalja az alexandriai esztétika lényegesebb jellemzőit, ugyanakkor – saját megközelítése mellett érvelve – erősen hangsúlyozza a kor irodalmát meghatározó mesterkéeltséget, a művészi tudálékosságot, amely a szerző szerint a tanköltemények esetében egyértelműen a praktikusság rovására érvényesült.

Overduin ezt az érvelést – ti. minél több játékosság, irodalmi élvezetet célzó eszköz, nyelvi díszítés stb. található a *Thériakában*, annál kevésbé tekinthető a tartalma orvosi szempontból értékesnek – viszi tovább a Bevezető következő részeiben is. A szöveg narratológiai aspektusait tárgyaló fejezetben (31–44) a szerző a költeményben négy különböző narratív szintet állít fel, s ezek alapján igyekszik bemutatni, hogy Nikandros milyen módon jelenik meg a művében, illetve hogy miként képzelhető el a *Thériaka* ideális olvasója. A kommentáríró következtetése szerint Nikandros elsősorban költőként kívánja magát reprezentálni, és művét leginkább az irodalmi finomságokra érzékeny olvasóközönségnek szánhatta.

Az ötödik fejezetben (44–63) a *Thériaka* elrendezésének a tárgyalása következik, ahol Overduin sorra veszi a költemény struktúráját jelző elemeket: a bevezetést (a címzett megszólítását, a mítoszi eredetet és az első szó – *ῥῆϊα* – jelentőségét közelebbről megvizsgálva), a belső koherenciát megteremtő eszközöket, a mitológiai kitérőket, illetve olyan, az elrendezést jelző technikákat, mint a *sphragis*, az *akrosztichon* és egyéb lexikális elemek.

Nikandros költeményeivel kapcsolatban sokan azt emelik ki először, hogy a megfogalmazás díszítettsége, a nyelvi játékok igen nagy szerepet kapnak bennük, s hogy emiatt a nyelvezetük igen nehezkessé válik. Overduin a Bevezető hatodik fejezetében (63–91) ennek megfelelően nagy figyelmet szentel a nikandrosi nyelv és metrum sajátosságainak. A vizsgálat erénye, hogy nemcsak általános megállapításokat tesz az alexandriai esztétika ismérveiről (pl. hogy a korban a homérosi-epikus nyelvezetet kívánták imitálni), hanem minden esetben rámutat azokra a pontokra, ahol Nikandros eltér a kortárs költők gyakorlatától (pl. gyakoribb nála a szóalkotás, az *augmentumok* nélküli *aoristosok* használata vagy a körülírás). Ily módon az is megállapítható, mely hellénizmus kori költők hathattak leginkább Nikandrosra. Konklúzióként Overduin két fontos megállapítást tesz: először is, hogy bár talán nehéz rögtön felfogni minden nyelvi szintet és utalást a költemény olvasása során, de a *Thériaka* nyelvi bonyolultsága nem nehezíti meg a tartalom azonnali megértését. Másodsor, Nikandrosnál a nyelvi díszítettség nem csupán felszínes jellemzőként van jelen. A kommentár szerzője mindazonáltal egy nyelvi eszköz vizsgálatánál sem mulasztja el hangsúlyozni, hogy annak jelenléte – függetlenül attól, hogy Nikandros a hagyomány követőjeként vagy újítóként használja a

– arra mutat, hogy a kolophóni költőt csak a megfogalmazás érdekelte, míg a tartalom, az orvosi téma nem bírt számára jelentőséggel.

A következő fejezetben (91–98) Overduin az eddigi alapossággal kutatja a *Thériaká-*ban az intertextualitásra utaló jeleket. Noha bonyolult feladat az intertextualitást mind meghatározni, mind a költeményben való megjelenéseit bizonyítani, a kommentátor hat típusba sorolva és szisztematikusan megvizsgálva az intertextuális utalásokat jó áttekintést nyújt a hellénizmusban közkedvelt irodalmi eszköz nikandrosi használatáról. Az utolsó olyan fejezetben (98–127), ahol Overduin a tanköltemény további esztétikai erőnyeit vizsgálja, olyan irodalmi eszközökről esik szó – megszemélyesítés, *enargeia*, mitológiai és paradoxográfiái elemek stb. –, amelyek értelmezése és funkciója kérdéses. Ennek megfelelően a kommentáríró hol tartózkodik ezek megítélésétől, hol abba az átfogó esztétikai elemzésbe illeszti őket, amelyet az eddigiekben is alkalmazott.

Elszakadva a szövegtől és annak irodalmi elemzésétől Overduin a Bevezető utolsó fejezetében (127–138) a *Thériaka* utóhatásáról és recepciójáról nyújt áttekintést, ami nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a nikandrosi életmű ókori megítéléséből következtethessünk annak irodalmi és tudományos értékeire. A kommentátor itt is jól átlátható rendszerbe sorolja azokat az ókori, illetve kora újkori szerzőket, akiknek a műveiben idézeteket, utalásokat vagy nikandrosi hatásra utaló jeleket lehet fölfedezni. Sorra véve az eposzolvasók, az epikus költők, illetve a grammatikusok táborát, akik a tankölteményt inkább formai érdekességei miatt vehették kézbe, majd bemutatva azokat az ókori auktorokat, akiket pedig inkább az orvosi téma motivált a *Thériaka* olvasására, Overduin arra a meglepő következtetésre jut, hogy a kolophóni költő elismert szaktekintélynek számított ez utóbbi körökben is. A *Thériaka* kora újkori recepciója is ezt a kettős képet tükrözi: mind a költői forma, mind a tudományos tartalom érdeklődést keltett a XV–XVI. századi Nikandros-kutatók körében.

A Bevezetőre jellemző világos, átlátható szerkesztés a szöveg közlésében (139–168) és a szavakhoz, sorokhoz írt értelmezésekben (169–538) is megjelenik. A *Thériaka* szövege lábjegyzetek és kritikai megjegyzések nélkül olvasható, ami miatt sokkal inkább átlátható, mint Jacques 2007-es kiadása (amely, követve a *Les Belles Lettres* által meghatározott hagyományt, a kommentár egy részét lapalji jegyzetként, egy másik részét a szöveg utáni apparátusba rendezve közli). Míg Jacques a párhuzamos francia fordítással rögtön jelzi a görög szöveg tagolását is, addig Overduin csupán a kommentárrészben jelöli a szöveg különböző egységeit (azokat többnyire röviden összefoglalva, mielőtt a szavak részletes tárgyalásába kezdene). Az új kiadásban nem találunk fordítást, csupán az egyes, nehezebben értelmezhető kifejezéseket fordítja a szerző (pl. a 7. sorban található περιφρασθέντος-hoz: „having knowledge rather than learn, consider”). A francia kiadás szövegétől Overduin csak ritka esetekben tér el (ilyenkor követve valamelyik korábbi modern kiadás szövegváltozatát), s ezeket az eltéréseket a Bevezető végén, egy rövid táblázatban találjuk (142–143).

Overduin kommentárjának további erőnye, hogy minden esetben jó összefoglalását kínálja a vonatkozó szakirodalomnak, megkönnyítve az abban való eligazodást és a további kutatást. A szöveg könnyű kezelését segítik továbbá a praktikus függelékek,

melyek közül az egyik a *Thériaka* struktúráját vázolja fel (akár egy tartalomjegyzék, 539–542), a másik pedig a szövegben található Askalabos-történetet ismerteti (más források bevonásával, 543–546). A könyvet az idézett ókori forrásokat megadó index (569–577), illetve tárgy- és névmutató zárja (578–587). Itt is megmutatkozik az irodalmi megközelítés túlsúlya, amennyiben a szerző nem tartja lényegesnek, hogy a mérgek és ellenszerek görög betűs indexét is közölje, ahogyan azt Jacquesnál találjuk.

A kommentár rész maga – a Bevezetőben kifejtett elvek alapján – elsősorban az irodalmi-nyelvi eszközök megjelenésére koncentrál, egyéb szempontokat (pl. az adott állat vagy növény azonosítását) csak érintőlegesen említ (vagy ilyen esetekben más szakirodalomhoz utal). Jól mutatják a Jacques-féle kommentár és az Overduin értelmezései közötti különbséget a 74. sorban található σκῦρα τ᾽ἐχθρά kifejezéshez fűzött magyarázatok. Amíg Jacques (86) a növény (σκῦρα) identifikálásra tesz kísérletet ókori és modern értelmezések alapján (*Hypericum perforatum*), addig Overduin (215) a jelző (ἐχθρά) baljóságát, antibukolikus voltát fejtegeti.

Az irodalmi-esztétikai megközelítésnek a következetes alkalmazása lehetőséget teremt a kommentárírónak, hogy a *Thériakáról* átfogó, világos képet alkothasson, amelyben kirajzolódik a kolophóni költő arcképe, aki követi korának művészi irányait, emellett azonban megjelennek Nikandros egyedi arcvonásai is. Ezt az irodalmi nézőpontot azonban a kommentár olyannyira hangsúlyozza, hogy végül kizárólag a költőiséget tartja a mű legfőbb jellemzőjének, elvitatva a jogot a tanköltemény egyéb aspektusaitól. Ily módon, noha Overduin tartózkodik attól, hogy a tartalmat illető (biológiai-orvosi jellegű) kérdésekben nyilatkozzon, mégis olyannyira alapvetőnek és kizárólagosnak tartja a költő esztétikai motiváltságát, hogy ebből fakadóan nem veszi figyelembe, vagy egyenesen tagadja a tanköltemény tanító és tudományos jellegének a valóságát. A negyedik fejezet elején például a szerző így ír általában azon narratológiai elemekről, amelyek használatával Nikandros a tankölteményi hagyományba illeszkedik: „These narratological elements contribute to Nicander’s self-presentation as a poet, instead of a doctor or a pharmacist” (31). A mondat világosan mutatja, hogy Overduin szerint a tanköltemény erős *költői* meghatározottsága ellentmond a *tanító* voltának, implicite kifejezve ezzel a műfaj modern befogadására jellemző idegenkedő magatartást.³ Ez a megkérdőjelezése a valós tanító-gyógyító szándéknak ugyancsak ellentmond Jacques szemléletének, amely inkább hajlik komolyan venni a tanköltemények tartalmi mondanivalóját is. Ezt az ellentmondást tapasztalhatjuk például a költemény 574–582. soraihoz írt kommentárokbán. Nikandros itt láthatóan a gyógymódok újabb listájába kezd, amelyet Overduin (395) a hozzávalók összefüggéstelen felsorolásának érzékel (a korábbi szakaszhoz hasonlóan), amelyből ráadásul hiányoznak az összeállításra vonatkozó instrukciók. Jacques (165) ezzel szemben hangsúlyozza, hogy az új lista kezdését az magyarázza, hogy itt most olyan összetevők következnek (ellentétben az előző szakasszal), amelyeknek a beszerzése az egyszerű emberek számára sem okoz problémát, emellett kiemeli

³ Vö. A. Dalzell: *The Criticism of Didactic Poetry. Essays on Lucretius, Virgil, and Ovid*. Toronto 1996. 12–18.

az 581. sorban található instrukciót, amely szerint két drachmányi adagot kell ezekből a hozzávalókból összekeverni.

Overduin kommentárja összességében nagyban hozzájárul a szöveg könnyű kezelhetőségéhez, kiváló összegzése a nikandrosi szakirodalomnak, világos áttekintést nyújt a tanköltemény műfaji problémáihoz, illetve a hellénizmus kori költészet megértéséhez, mindemellett kolophóni Nikandrosnak a korszakon belüli elhelyezését és a hellénizmushoz való viszonyát is pontosan meghatározza. Amíg azonban Nikandros költészetének esztétikai aspektusairól alapos és részletes képet nyújt, addig az e területen kívül eső állításait óvatosan kell kezelni, minthogy ezekhez új szempontok figyelembevétele szükséges.

Szilágyi Laura Menta

Farkas Zoltán – Mészáros Tamás (szerk.): *Philologia Nostra II. Kapitánffy István válogatott tanulmányai*. Antiquitas – Byzantium – Renascentia XXIX. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. ISBN: 978-615-5371-78-3. 512 p.*

A magyar ókortudomány és bizantinológia jeles képviselőinek örökségét ápoló *Philologia Nostra* sorozat¹ második kötete a tragikus hirtelenséggel elhunyt Kapitánffy István munkásságának állít emléket. „*Torzó voltában is életművet alkotott*”, írja a pályatárs és barát, Bollók János búcsúbeszédében – állítását a tanulmányok eredeti megjelenésének időrendjét követő válogatás minden kétséget kizáróan igazolja. A kényszerű kerülőutak miatt alig több mint két évtizednyi tudományos pálya, amit a kötet jóvoltából bejárhatunk, a változás és az állandóság harmonikus egysége. Az írások változatos témái a klasszikus ókortól kezdve Bizáncon keresztül a magyar középkorig – hogy csak a korszakokat említsük –, a forrásokat faggató módszerek sokszínűsége s a szövegek hol a tudós-, hol a laikusközönségre hangolt regiszterei teszik az életművet sokrétűvé, a kötetet pedig izgalmas olvasmánnyá; az „ívmotívumok, futamok” virtuóz variációi közben azonban a „vázhangok” mindvégig változatlanok: célratörő és világos gondolatmenet, körültekintő érvelés, az összefüggések látása és láttatása, stiláris elegancia – és még sorolhatnám, de lássuk inkább a részleteket. Kezdjük mindjárt a végén!

A könyv utolsó fejezete, Bollók János visszaemlékezése nemcsak az életpálya legfontosabb állomásait és Kapitánffy egyéniségét eleveníti fel, de *in nuce* tartalmazza azokat a képességeket, készségeket is, melyek írásait a magyar klasszika-filológia és medievisztika legjobb teljesítményei közé emelték. Ezeket a kutatói (és emberi) erőnyeket

* A recenzió a *Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncon innen és túl* című NKFIH NN 124539 pályázat támogatásával készült.

¹ A sorozat első kötete Bollók János előtt tiszteleg: *Mészáros T. (szerk.): Philologia Nostra*. Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Antiquitas – Byzantium – Renascentia IV. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest 2013.

szemlélteti és világítja meg rendhagyó módon Farkas Zoltán bevezetője, mely széljegyzetek, levélrészletek és a kötetben helyet kapott tanulmányok között tallózva ad ízelítőt abból, hogyan dolgozott, hogyan gondolkodott Kapitánffy, felkeltve és élesítve figyelmünket a további olvasáshoz.

A lámpásra szükségünk is van, mert az első két – Szepessy Tiborral közösen jegyzett – tanulmány rögtön a középkori kánonjog sűrűjébe vezet, s bár lehet, a téma nem mindenki számára vonzó, érdemes figyelmesen olvasnunk. A pápai döntvényekhez írt glosszák – egyébként igen olvasmányossá sikeredett – magyarázatai s az ezek nyomán született dolgozatok ugyanis arra adnak példát, hogy alapos filológiai előmunkálatok révén hogyan és hányféleképpen lehet kiaknázni és más kutatásokhoz is hasznosítani egy fontosnak tartott szerző, esetünkben a bolognai egyetemet is megjárta Paulus Hungarus – alighanem éppen a filológiai nehézségek miatt – mellőzött művét. A szerzőpáros az alapkérdések – szerzőség, kézirati hagyomány, keletkezési időpont stb. – megválaszolására után a *Notabilia* magyar vonatkozású helyeit veti egybe a kortárs forrásokkal, és illeszti azokat történeti kontextusba, fontos adatokat hozva felszínre a magyarországi jogállapotokra vonatkozóan. A következő tanulmány, melyben Magyar Pál szót kap, már átlépi a középkori Magyarország határait, s a bolognai egyetem történetébe ad betekintést. Kapitánffy klasszikus mesterfogásokkal tisztázza a *Notabiliában* fellelhető, az egyetem életére fényt vető szavak (pl. *scholares*, *scholae*, *allegatio*, *periurium*) kontextuális jelentését, hogy aztán a szófejtésekből pillanatképet adjon a korabeli hallgatók társadalmi helyzetéről, az egyetemet megrázó *secessió*król s a hallgatói önkormányzat kialakulásáról. A dömés szerzetes glosszái az eredetileg német nyelven publikált *Római jogi és kánonjogi terminológia a XII–XIV. századi magyar történetírásban* című tanulmányban bukkannak fel ismét, de itt már, ahogy azt a cím is sugallja, egy nagyobb vállalkozás részeként; a szerző jogi terminusok félreértéséből adódó interpolációkat azonosít az ún. krónikakompozícióban, majd a szövegromlásokat magyarázva a szöveg keletkeztörténetének kronológiájához kínál megfontolásra érdemes támpontokat.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az olykor szinte mikroszkopikus filológiai megfigyelések Kapitánffynál sohasem öncélúak, és nem is „csak” arra szolgálnak, hogy pontosabb (vagy éppen érthető) legyen a szöveg, a szövegtörténet vagy az időrend; az apró részletekben a történelem *hús-vér* szereplőit is mindig észreveszi, és alakjukat s a kor miliójét – egy-egy filológiai-paleográfiai probléma felgöngyölítésén keresztül – kivételes plasztikussággal eleveníti meg. E képessége talán a középkori magyar művelődéstörténettel, azon belül is a Janus Pannoniusszal foglalkozó írásaiban mutatkozik meg leginkább. Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár *Cod. Graec. 1.* kéziratának előzéklapján olvasható enigmatikus sorok bravúros feloldása – Bollók János közreműködésével – például a kötetet ajándékozó Garázda Péternek a szellemeskedését s a püspöki méltóság kötelemeit viselő Janusnak a(z ál)szemérmességét villantja fel. Hasonló eredményeket hoz a Janus-szöveghagyomány egyik fontos, *S II siglával* jelölt kéziratának vizsgálata: miközben kérlelhetetlen filológiai pontossággal számol le azzal a csábító hipotézissel, hogy a kézirat egyik *emendatora* maga a költő volt, a névtelen javító kontúrjait is megrajzolja. Ugyanilyen következetességgel oszlatja el azt a feltételezést, mely szerint az Osztrák

Nemzeti Könyvtárban őrzött terjedelmes görög–latin szótár (*Suppl. Gr. 45.*) másolójának és szerkesztőjének Janust kell tartanunk – és hogy most mit kapunk cserébe: „*Kárpótlásképp talán hitelesebb lett az a kép, amelyet a költőről alkotunk magunknak. Mert valljuk be, valahogy nem is illett hozzá sem a szótáríró hangyaszorgalma, sem a könyvmásoló alázatos buzgalma.*”

Moravcsik Gyula tanítványaként a magyar–bizánci kapcsolatok tanulmányozása kiemelt szerepet kapott Kapitánffy életművében; a témában két dolgozatát olvashatjuk. Az *Anonymus és Bizánc* című írásában egyfelől további érvekkel támasztja alá Moravcsik korábbi megfigyelését P. mester a bizánci intézményekre vonatkozó tájékozottságáról, másfelől viszont meggyőzően bizonyítja, hogy Horváth János állítása a *Gesta* szerzőjének a bizánci–közép görög nyelvben való jártasságáról téves. A *birodalom kormányzása* (DAI) a honfoglaláskori magyar történelem kulcsforrása, s egyben számos hipotézis kiindulópontja. Az egyik ilyen, később *consensus historicorum*má avanzsált elmélet szerint a 38–40. fejezetekben található magyar vonatkozású tudósítások a X. század közepén Konstantinápolyban járt magyar előkelőktől származnak. Kapitánffy második tanulmányában ezt a tetszetős elméletet sem kíméli: kimutatja, hogy a DAI beszámolója egykorú (IX. századi) bizánci följegyzésekre megy vissza.

S ezzel el is érkezünk Bizáncba, Kapitánffy legfontosabb kutatási területére. Mielőtt azonban a kötetbe válogatott bizantinológiai tárgyú tanulmányokat szemlélném, hadd fűzzek ide egy személyes emléket, ami, minthogy nem ismertem Kapitánffyt, tulajdonképp két mondat, a *Titkos történet Utószójának* záró sorai: „*Ha mi értékelnénk Iustinianos uralkodását, az eredmény bizonyára objektívabb lenne, mint Prokopiosé; méltányosabban figyelembe vennénk az »egyfelőlt« meg az »ugyanakkort«, és igazságosabban osztogatnánk a jó és rossz pontokat. Nekünk persze könnyebb: nem kellett Iustinianos uralma alatt élnünk.*” Mikor még hallgatóként először – majd később újra és újra – olvastam e sorokat, az egyik gondolatom az volt: jó lenne így írni. A másik, amit a mondatokból magamnak kihüvelyeztem, hogy a történésznek a múlt szereplőit nemcsak tárgyilagosan kell vizsgálnia, hanem empatikusan is; ezt viszont csak akkor teheti meg – s a két dolog, gondolom, kölcsönviszonyban áll egymással –, ha kiválóan ismeri az adott korszakot. Azt hiszem, részben ez az empátia és korismeret segítette Kapitánffyt, hogy észrevegye a szövegekben azt, amit más nem, vagy éppen azt, ami hiányzott a textusból, s ami a hiányával mondott el valami fontosat a szerzőről s a korszakról.

A Prokopios társadalmi helyzetéről és az Agapétos fejedelemtükréről szóló dolgozatok jól példázzák mindkét esetet. Előbbi a szakirodalomban – még ma is² – magát makacsul tartó nézettel, nevezetesen a kaisareiai történetíró arisztokrata származásával szemben támaszt kételyeket. Kapitánffy Prokopios főművében, a *De bellis*ben olyan történetekre bukkan, melyek elbeszélésmódja nem összeegyeztethető egy arisztokrata vagy – mások szerint – parvenü társadalmi-politikai világgépével, ahogy az sem, hogy egy arisztokratikus beállítottságú szerző elhagyja Belisarios *enkómionjából* a hős hadvezér származásának leírását. A második példatanulmányban Agapétos Iustinianoszhoz

² Lásd például: W. Treadgold: *The Early Byzantine Historians*. Basingstoke 2007. 176.

intézett bölcs tanácsait veti össze a *Novellae* bevezetőivel, így állapítva meg a VI. századra jellemző közfelfogást, vagy pontosabban: az udvari propagandát. A párhuzamos helyek feltárása közben azonban Kapitánffy figyelmét a hiátusok sem kerülik el: abból, ami megvan Iustinianos törvényeiben, de nincs meg Agapétos *Ekthesis*ében, egyfelől helyrajzi, másfelől kronológiai következtetéseket von le.

S hogy milyen nehézségekbe ütközik a történész, amikor figyelembe akarja venni az „egyfelölt” meg az „ugyanakkort” és igazságosan osztogatni a jó és a rossz pontokat, azt a *Iustinianos képe a kortárs történetíróknál* című írásból tudhatjuk meg. A tanulmányban a filozófia és a kockázás tilalmát ugyanabban a mondatban említő krónikaíró, Ióánnés Malalas, a *continuator*, Agathias, a „védőbeszédíró”, Ióánnés Lydos és az önelmentmondásoktól sem ment „*igazi historiographos*”, Prokopios Iustinianos-portréi állnak egymás mellett; a tárlat tanulságai pedig: a munkák műfaja, keletkezési időpontjuk és körülményeik alapvetően meghatározzák az ábrázolásokat, s nekünk ebből az ellentmondásos képsorozatból kell kiválogatnunk és újrendeznünk a képkockákat ahhoz, hogy Iustinianos „hiteles” portréját megkapjuk – ami korántsem egyszerű feladat.

A történetíró Agathiasszal egy másik dolgozatban is találkozhatunk, igaz, ezúttal mint költővel. Epigrammagyűjteményének, a *Kyklos*nak a nyitóverse sajátos szerkezetével sok fejtörést okozott a kutatóknak. A rendhagyó beköszönő vers mintáját Kapitánffy másokkal ellentétben nem a költészetben keresi és találja meg (ahogy azt várnánk), hanem a retorikában, egészen pontosan a *declamatió*ban. Miközben felhívja a figyelmet a nyilvánvaló – de mások által észre nem vett – párhuzamosságokra, választ ad arra a kérdésre is, hogy a költemény császárdicsérete vajon Iustinianosra, avagy II. Iustinosra vonatkozik (teszi mindezt úgy, hogy Iustinianos lovasszobrának Prokopiosnál fennmaradt leírását faggatja!). A „részletkérdések”, illetve a tisztázott részletek aztán, a tanulmány végén (megint) elfoglalják a helyüket a „nagyobb képben”, s nemcsak azt láthatjuk immár tisztábban, hogy mennyiben kora bizánci és mennyiben késő antik a *Kyklos*, de azt is, hogy hogyan viszonyult a kora bizánci epigrammaköltészet az antikhoz, s miért halt ki később e verselés Bizáncban. „*A modern kor ... mit sem tud kezdeni a declamtiókkal*”, állapítja meg Kapitánffy. Mint láttuk, neki sikerült – kétszer is: a gazai rétorinak, Chorikiosnak egyik mintabeszédét, a *Spártai ifjú* címűt más szemmel olvasva (és olvasgatva) bemutatja, hogy a képzelt ókori szoborvita valójában a Kr. u. VI. század művészi és erkölcsi felfogásáról rántja le a leplet, sőt a képvita bizonyos elemeit is már előrevetíti.

A tanulmányok visszaigazolják a bevezetőben olvasott állítást, tudniillik azt, hogy Kapitánffy „egymástól igen távol eső korok és területek kutatási eredményeit tudta egyben látni és egymásra vonatkoztatni, a lehető legtöbb szempont bevonásával, a források lehető legpontosabb értelmezésével jutott megalapozott eredményekre – olvasói okulására”, legyenek azok akár céhbeli, akár laikusok – tehetnénk hozzá, hiszen felismeréseit és tudását nem kizárólag a „tudományos belügyeknek” tartogatta, de igyekezett azokat kamatoztatni ismeretterjesztő munkáiban is. A Platón műveire és a *Titkos történet*-hez írt utószavak, a *História* és a *Rubicon* folyóiratokban megjelent esszék s a bizánci irodalmat bemutató hosszabb-rövidebb írások amellet, hogy ezt a széles intellektuális horizontot is megvilágítják, stílustanulmányozásoknak sem utolsók. A fentiek igazak a

kötetbe válogatott recenziókra is; alighanem ezekben a néhány oldalas írásokban (kiemelném a sziporkázó Mezey László: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja és Egy recenzió védelmében* párost) csillan fel legélesebben Kapitánffy humora és ironiája, szakmai igényessége, intelligenciája és nem utolsósorban szellemi eleganciája.

A körütekintő válogatásnak, a gondos szerkesztésnek és az alapos fordításoknak³ köszönhetően mindezt most egy kötetben élvezhetjük⁴ – és valóban okulhatunk belőle. A bevezetőben azt olvassuk, Kapitánffy „*kutató sajátsága abban ragadható meg, hogy mindig képes volt észrevenni az aristotelési »szökdelőpontot«*”; ez minden bizonnyal igaz, ahogy az is, hogy az életmű továbbgondolásra érdemes eredményeivel, módszertani sokszínűségével és igényességével maga is *punctum saliens* a következő tudós nemzedékek számára⁵ – többek között azért, mert Kapitánffy István úgy írt és dolgozott, ahogy az általa magyarrá ültetett Lukianos tanácsolta: „*az igazság erejével és az utókor elismerésének reményében.*”

Tóth Iván

Adamik Tamás: *Latin irodalom a kora középkorban, 6–8. század. A keresztény Európa születése*. Pozsony, Kalligram, 2014; Adamik Tamás: *Latin irodalom a Karoling-korban, 8–9. század. A keresztény Európa megerősödése*. Pozsony, Kalligram, 2017.

A kora középkor latin irodalma a szakemberek szűk körén kívül jóformán teljesen ismeretlen a magyar olvasóközönség körében. Amellett, hogy sok fontos műnek máig sincsen magyar fordítása, nem elhanyagolható szerepe lehet ebben az olyan népszerűsítő irodalomtörténeti összefoglalásoknak, mint Szerb Antal először 1941-ben megjelent, több kiadásban közkézen forgó, mi több, nemrég német nyelven is kiadott *A világirodalom története* című munkája,¹ mely alighanem nemzedékek irodalomszemléletét befolyásolta. E terjedelmes mű mindössze két és fél oldalt szentel a középkori latin irodalom Nagy Károlyig terjedő időszakának. Érdemes idézni a szerző elmésnek szánt bevezető mondatait: „650-től majdnem 800-ig a kontinens nyugati részén a kereszténység jóformán semmi szellemi életet nem él, 800-tól 1100-ig pedig igen keveset. Csaknem megható olvasmány az e korral foglalkozó szaktudósok, pl. a csodálatos szorgalmú Manitius munkássága: kitörő örömmel üdvözlöl minden egykori szerzetest, aki kommentárt írt valami késő római grammatikus kommentárjához, vagy azon elmélkedett, hogy a ku-

³ A kötetben olvasható fordítások Juhász Erika, Mayer Gyula és Mészáros Tamás munkái.

⁴ A kötet elektronikus formátumban ingyenesen is elérhető az Eötvös Collegium honlapjáról.

⁵ Lásd például Ötvös Zsuzsanna kiváló dolgozatát: *Zs. Ötvös: Janus Pannonius's Vocabularium. The Complex Analysis of the Ms. ÖNB Suppl. Gr. 45. Antiquitas – Byzantium – Renascentia XIV. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest 2015, különösen: 27 skk.*

¹ *A. Szerb: Geschichte der Weltliteratur. Aus dem Ungarischen übertragen und mit Anmerkungen versehen von A. Horn. Mit einem Nachwort von Gy. Poszler.* Basel 2016.

tyafejú cynocephalok (a páviánok) emberek-e vagy állatok. Mert ilyen is nagyon kevés akad.”² A felületességet fölényeskedéssel leplező retorika más népszerűsítő művekben is visszatér, így Kristó Nagy István világirodalom-történetében, melyben azon drámai kijelentést olvashatjuk, hogy Boethius és Dante között egyetlen „ma is olvasható alkotó személyiség sincs”³

Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy Adamik Tamás középkori latin irodalom-története fölbecsülhetetlen jelentőségű. Az eddig elkészült két vaskos kötet csaknem ezeregyszáz oldal terjedelemben szólaltatja meg a Szerb Antal által néhány mondattal elintézett „hallgató századokat”.⁴ Adamik azonban túl is lép az irodalomtörténeti összefoglalások szokásos műfaji keretein, mivel könyvét honi viszonyainkhoz igazítva és a hiánypótlás szándékával újszerű megoldást választott. Munkája úgy épül föl, hogy a bemutatott és elemzett szövegeket is közli, a prózai műveket bőséges szemelvényekben, a verseket pedig sokszor teljes terjedelmükben, méghozzá latin eredetiben és magyarul egyaránt. Nem pusztán rendszeres irodalomtörténetet kapunk tehát, mely egyetemi tankönyvnek is kiválóan alkalmas, hanem a szerző azt a feladatot is magára vállalta, amelyet régebben az olyan antológiák voltak hivatottak betölteni, mint – egyebek között – az Európa Kiadó kevésbé ismert irodalmakat bemutató *Kistükör*-sorozata, melynek tudományszakunkba vágó példája Dimitriosz Hadzisz és Kapitánffy István munkája, *A bizánci irodalom kistükre*.⁵ Adamik nagyszabású összefoglalása a szakavatott válogatás, a szemelvények bősége és változatossága révén a kora középkori irodalom kincsházaként is megállja a helyét. A vállalkozás heroikus voltát talán az jellemzi legjobban, hogy a műfordítások túlnyomó része is a szerző munkája, mivel olyan művek sokaságát mutatja be, amelyek magyar nyelven még sohasem láttak napvilágot. Indokolt ez a megoldás, mert miként az *Előszóban* (I, 17) a szerző is hangsúlyozza, „a középkori szerzők műveinek kiadásai csak nagy könyvtárakban lelhetők fel sokkötetes külföldi sorozatok tagjaként, tehát nehezen hozzáférhetőek. Másrészt a középkori latin nyelvről és irodalomról olykor még a művelt irodalomároknak sincs pontos elképzelésük, vagy ha van is, meglehetősen ferde és egyoldalú”. Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy az eredeti szövegek sok érdeklődő számára latintudás híján eleve megközelíthetetlenek, másrészt nemcsak a latin szövegkiadások, hanem a hazai kiadói viszonyok miatt még a létező magyar fordítások sem mindig könnyen hozzáférhetőek. Az utóbbi években megjelent ugyan magyarul néhány fontos mű, melyek joggal tarthatnának számot szélesebb olvasóközönség érdeklődésére, mint például Sevillai Izidor munkája a gótok, vandálok és szvévek történetéről, Iordanes *Geticája* vagy a *Navigatio Sancti Brendani*, de lévén kis példány-

² Szerb A.: A világirodalom története I–III. Budapest 1941. I. 204.

³ Kristó Nagy I.: A világirodalom története I–II. Budapest 1993. Idézi Adamik T.: Latin irodalom a kora középkorban. 28.

⁴ Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a Latin irodalom a kora középkorban című kötetre I-es, a Latin irodalom a Karoling-korban című kötetre pedig II-es számmal hivatkozunk.

⁵ A bizánci irodalom kistükre. Válogatta, a bevezetést, az ismertetőszövegeket és a jegyzeteket írta, valamint a képanyagot összeállította D. Hadzisz, „A bizánciak a magyarokról” című részt összeállította, a bevezetést, az ismertetőszövegeket írta, valamint a képanyagot összeállította Kapitánffy I. Budapest 1974.

számú egyetemi kiadványok, meglehet, hogy a nem szakmabeli olvasó a megjelenésükről tudomást sem szerzett.⁶

Magára a monográfiára visszatérve, a szerző kitűnő érzékkel találta meg az egyensúlyt a tudományos igényű kézikönyv, a jól áttekinthető egyetemi tankönyv és a szélesebb közönség számára is befogadható, a szó legnemesebb értelmében vett ismeretterjesztő munka között. Miként korábbi irodalomtörténeti kézikönyve, ez a két kötet is egyetemi előadások, hosszú oktatási tapasztalat során formálódott. Mind a kötetek, mind az egyes fejezetek fölépítése a *Római irodalomtörténet* szerkezetét követi, világos és rendszeres. A történeti háttérrendkívül olvasmányos, egyszersmind adatgazdag tablóképek világítják meg, amilyen az *Észak-Afrika a vandál hódítás idején* (I, 142–152), *Anglia és Írország a kora középkorban* (I, 455–458), *A Karoling-birodalom kialakulása* (II, 17–20). Olyan érzékletes leírásokban bővelkedik a mű, mint a mocsarak közé, fából épült Ravenna fővárossá váló fejlődésének látképe (I, 34–35), vagy az aacheni *Schola Palatina* színes bemutatása (II, 23–25). Hasonlóan élvezetesek és adatban gazdagok az egyes életrajzi portrék, például Cassiodorus (I, 85–86) vagy Angilbert (II, 173–175) pályafutásának fővázolója. E sokszor sodró erejű elbeszélő részekben gyakran megcsillan a szerző finom humora is. Jó példa erre Iohannes Scottus Eriugena *De divina praedestinatione* című műve keletkezésének ismertetése (II, 399): „Már néhány éve Kopasz Károly udvarában tevékenykedett, amikor 851-ben Hinkmár, Reims püspöke és Pardulus, Laon püspöke felkérték, hogy cáfolja meg Gottschalk kettős predestinációs tanát. Maga a felkérés ténye arról tanúskodik, hogy a frank egyház körében ebben az időben már nagy tekintélye volt Eriugenának. Csakhogy a felkérők nem számoltak azzal, hogy Eriugena saját elképzelésekkel megáldott, önálló gondolkodó, ezért miután megírta 19 hosszú fejezetből álló, *De divina praedestinatione* (Az isteni előrendelésről) című munkáját, amelyet egy bevezetés és egy befejezés foglal illő keretbe, művével a felkérők nem voltak megelégedve.”

A mű azonban amellett, hogy lebilincselő olvasmány, a korszak irodalmában tudományos igénnyel elmélyülni kívánók számára is alapos és megbízható bevezetést nyújt. Tömör, de minden fontos filológiai problémát érintő betekintést kapunk az egyes írók

⁶ *Iordanes: Getica*. A gótok eredete és tettei. Fordította: A PTE Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének hallgatói munkaközössége Kiss M. vezetésével. A jegyzeteket és a magyarázatokat írta: Kiss M. Pécs 2003. Ez a fordítás, 43 közreműködő közös munkája megjelent a L'Harmattan Kiadónál is: *Iordanes: Getica*. A gótok eredete és tettei. Közreadja: Kiss M. Budapest 2004. Lásd azonban Kiss P. A. recenzióját: A gót „földmérők” eredete és tettei, avagy a meg nem vett város megvéde. Megjegyzések Jordanes Geticájának új kiadásáról. *Aetas* 24/1 (2009) 192–202. *Sevillai Izidor*: A gótok, vandálok és szvévek története. A latin szöveget gondozta, a jegyzeteket, a névmagyarázatokat és a mellékleteket készítette: Székely M. Szeged 2008. *Navigatio Sancti Brendani abbatis*. Szent Brendan apát tengeri utazása. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta: Majorossy J. *Documenta Historica* 53. Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa. Szeged 2001. Ritka kivétel Tours-i Gergely nagy műve, illetve Cseh Zoltán és Polgár Anikó költészeti antológiája, melyek a Kalligram Kiadó révén szélesebb olvasóközönséghez is eljuthattak: *Tours-i Gergely*: Korunk története. A frankok története. Fordította, a bevezető tanulmányokat írta és a jegyzeteket összeállította Mezei M. és Adamik T. Szerkesztette Adamik T. Pozsony 2010. Cseh Z. – Polgár A.: Illatos kenőcsök háza. A középkori latin költészet gyöngyszemei. Pozsony 2013.

és műveik kutatástörténetébe, és ahol szükséges, a szöveg hagyomány és a szövegkritika vitás pontjaiba is, például a történeti forrásként is nagy jelentőségű *Karolus Magnus et Leo papa* című kiseposz szerzőségének megnyugtatóan máig sem tisztázott kérdésébe (II, 188–192), vagy a Gottschalknak tulajdonítható versek körül szintén régóta folyó vita (II, 322–326).

Az egyes fejezetek végén elhelyezett bibliográfia jó kiindulópontot ad a további tájékozódáshoz, tartalmazza mind a mértékadó szövegkiadásokat, kommentárokat, mind a legfontosabb monográfiákat, tanulmányokat. Külön érdeme, hogy teljességre törekedve gyűjti össze a magyar nyelvű szakirodalmat Dékány Kálmán 1901-es Einhard-fordításától egészen a 2016-ban megjelent Sulpicius Severus-fordításig.⁷ A szerző arra is ügyel, hogy a régebbi közlemények téves megállapításait kiigazítsa, így például a *Világ-irodalmi Lexikon* Ennodius-szócikkét, melyben azt olvashatjuk, hogy a rövid terjedelmű *Parainesis didascalica ad Ambrosium et Beatum* „a keresztény retorika kézikönyve” volna (I, 47). Másutt fölhívja a figyelmet arra, hogy Theodulf jól ismert virágvasárnapi himnuszából (*Hymnus in die palmarum*) Sík Sándor közkezen forgó gyűjteménye csak a liturgiába bekerült első 6 disztichont közli, holott a teljes költemény ennél jóval nagyobb terjedelmű. Csehy Zoltán és Polgár Anikó antológiájában már tizenegy disztichont olvashatunk, Adamik viszont teljes terjedelmében közli a himnusz első részét, mely összesen 38 sor, Csehy és Polgár fordítását a sajátjával kiegészítve, míg a második részt, amely tárgyában élesen eltér az elsőtől, mivel Angers városának szent helyeiről szól, nem közli ugyan, de ezt is tárgyalja (II, 164–171). Ahol pedig szükséges, a már meglévő magyar fordításokat is módosítja, pontosítja, így a *Getica* vagy a *Navigatio Sancti Brendani* esetében.

A mű kiemelkedő értéke, hogy az egyes auctorok életművének bemutatásánál teljességre törekszik, és nem csak azon művekre összpontosít, amelyek a jelenkori olvasó irodalmi elvárásainak megfelelni látszanak. Ez elkerülhetetlenül afféle szubjektív *placita*-gyűjteményt eredményezne valódi irodalomtörténet helyett. Hogy csak néhány példát említsünk, Boethius *De consolazione philosophiae* című, még ma sem teljesen ismeretlen művét jelentőségéhez mérten, 11 oldal terjedelemben (I, 69–81) mutatja be, de emellett részletesen tárgyalja a középkorban meghatározó logikai munkáit és a szintén fölmérhetetlen hatású *De musicat* is. Toledói Iulianus *Historia Wambae regis* című műve „stílusának magával ragadó lendülete, az események drámai ábrázolása” (I, 437) révén ma is vonzó olvasmány, de nem kevésbé jelentős alkotása a *Prognosticon futuri saeculi*, a keresztény irodalom első rendszeres eszkatológiai műve, s Adamik ezt is részletesen bemutatja (I, 447–452). Hrabanus Maurus képversei minden bizonnyal a mai olvasót is lenyűgözik, s egy jellemző darab (*Figura XIV*) részletes elemzése (II, 252–257) által kitűnő bevezetést kapunk e különös műfajba, de emellett megismerhetjük Hrabanut mint a Karoling-kor legjelentősebb exegétáját is (II, 263–269). A manapság leg-

⁷ Einhard: Nagy Károly élete. Latinból fordította, bevezetéssel és névmutatóval ellátta Dékány K. Budapest 1901. Sulpicius Severus: Szent Márton: Élete, Levelek, Dialógusok. Fordították: Borján E., Dejsics K. Pannonhalma 2016.

inkább költőként számontartott Alcimus Avitusnál fölhívja a figyelmet a galliai auctor nagyszerű levelezésére. A gyűjteményből két fontos és izgalmas darabot is közöl és elemez: az egyik Chlodvig megkeresztelkedésének alkalmából íródott gratuláció, a másik, Viventiolus rétornak címzett a *barbarismus* korabeli megítéléséhez, a klasszikus prozódia magas szintű ismeretéhez szolgál adalékokkal (I, 226–228). A szintén kitűnő költő, Walahfrid Strabóról szóló fejezet is részletesen tárgyalja az egyház- és liturgia-történeti műveket (II, 290–293), olyan érdekfeszítő részleteket emelve ki, mint amilyen a *De ecclesiasticorum rerum exordiis et incrementis*ben a *Quomodo Theotisce domus Dei dicatur?* című fejezet, ahol Walahfrid helyes etimológiáját adja a német *Kirche* szónak, s azt is helyesen fejtegeti, hogy e görög átvételnek mi lehetett a történeti háttere. A Tours-i Gergelyről szóló fejezetben sem csak a *Historia*eről olvashatunk, hanem hasonlóan részletes betekintést kapunk kevésbé közismert hagiográfiai munkáiba, így a mérvadó kiadásokban Gergelynek tulajdonított *Liber de miraculis beati Andreae apostoli* című műbe, melyből elolvashatjuk Trofima novellisztikus remeklésnek is beillő történetét, s megismerkedhetünk az izgalmas motívumtörténeti összefüggésekkel is. Paulus Diaconus sem csak tudósként és a *Historia Langobardorum* alkotójaként szerepel, hanem ízelítőt kapunk költészetéből is, egyebek mellett a *Versus in laude Larii lacus* című „nagyszerű tájvers” (II, 71) alapos elemzése által. S általában is olyan művek sokaságát fedezhetjük fel, amelyeknek nemcsak művelődéstörténeti jelentőségéről, hanem szépirodalmi értékeiről is meggyőz bennünket a szerző. Hogy a számos példa közül csak kettőt említsünk, ilyen Iulianus Pomerius *De vita contemplativa* című értekezése, amely „mind fennkölt eszmeiségével, mind ragyogó stílusával lebilincselte olvasóit” (I, 252), vagy Aquileiai Paulinus *Liber exhortationis* című fejedelmi tükre, melynek nem egy fejezete „remek kis esszé” (II, 92).

Külön kell szólnunk a szemelvények fordításairól, hiszen valószínű, hogy e köteteket olyanok is szép számmal forgatják majd, akik latinul nem olvasnak. A műfordítóként is jelentős életművet jegyző szerző hatalmas mennyiségű, kisebb kötetre való prózai és költői szöveget ültetett át érzéletes és élvezetes magyar nyelvre, a verseknél mindenütt ragaszkodva a formahűséghez. Olyannyira, hogy még az akrosztichonokat is sikerül visszaadnia, így Bonifác *De spe* című kilenc soros költeményének kezdősorai a *spes fatur* mondatot alkotják, amit a fordításban a *remény szólt* kilenc betűje tökéletesen visszaad (I, 574). Még nagyobb bravúr Toledói Eugenius *Epitaphium proprium*ának fordítása, ez a nyolcsoros epigramma ugyanis nemcsak akrosztichont, hanem telesztichont is tartalmaz: míg a kezdőbetűkből az *Eugenius*, a záróbetűkből a *misellus* szó olvasható ki. A magyar változat ezt is sikeresen adja vissza az *Eugenius siralmas* nyolc-nyolc betűjével (I, 433). A fordító nagy nyelvi leleménnyel szólaltatja meg a legkülönbözőbb hangnemeket a zord fenségtől a bensőséges áhítatig. Az előbbire idézzük példaként Aquileiai Paulinus *Versus Paulini de Herico duce* című költeményének egy versszakát: *Ubi cecidit vir fortis in proelio / clipeo fracto, cruentata romphea; / lanceae summo retunso nam iaculo / sagittis fossum fundis saxa fortia / corpus iniecta contrivisse dicitur*. Magyarul: Hol elesett e bátor férfi harcmezőn, / széttört a pajzsa, véres dárda járta át; / azt mondják, lándzsáján a hegy, jaj, eltört, / nyíltól sebzett testét a szikla zúzta szét, /

hajítógéptől röpíttetvén csapta le (II, 98; 100). A másodikra Modoin eclogájának egyik megkapó természeti képét említjük (*Liber posterior* 7–10): *Aurea rura, puer, ridentia flore videto: / Nunc apium omnis ager fervet passim agmine laeto; / Ore legunt flores, lentis stridentibus alis / Per tima summa volant, apibus populatur agellus, / His mixtis pariter nam murmurat ore susurro*. Adamik Tamás fordításában: Nézd, te fiú, a mezőnk arany, abban a zsenge virágszál / Hogy mosolyog; s az egész föld halkan zümmög a méhtől, / Szájukkal gyűjtve a virágot, zümmög a szárnyuk, / Szállnak a mézfű legtetejére s tépik a kertet. (II, 201; 203). E fordítások lehetővé teszik, hogy a latinul nem értő olvasó is képet alkothasson a tárgyalt művek irodalmi értékeiről.

Végezetül elismerés illeti a Kalligram Kiadót, mely a klasszikus görög-római műveltség ápolásában régóta jelentős szerepet vállal, és ezúttal is a mű jelentőségéhez méltó, időtálló, igényes és szemet gyönyörködtető kivitelezésben jelentette meg a két kötetet. Itt-ott találni elütéseket, például *kítűnik* (I, 54), *kesztény* (I, 176), *panszkodik* (I, 541), *tannünk* (II, 270), *felíratok* (II, 361), *pátfogói* (II, 432), ezek azonban a roppant terjedelmhez képest nem számosak.

Aligha lehet kétséges, hogy ez a monumentális irodalomtörténet nagy szolgálatot fog tenni egyre inkább feledésbe vesző latin örökségünk föltámasztásában. Várjuk a folytatást, a harmadik és negyedik kötetet.

Simon Lajos Zoltán